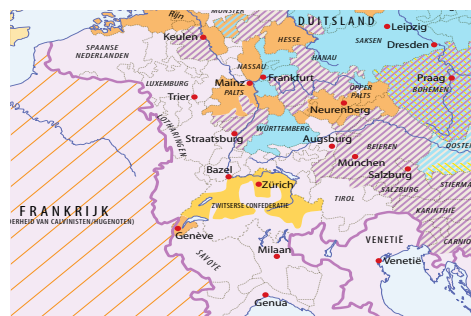

Atlas van de Reformatie in Europa

Tim Dowley

Atlas van de Reformatie in Europa

Auteur: Tim Dowley

Cartograaf: Nick Rowland FRGS

Tim Dowley

Atlas van de Reformatie in Europa

© 2016 Uitgeverij Kok

Postbus 13288, 3507 LG Utrecht

www.kok.nl

Oorspronkelijke editie gepubliceerd in het Engels onder de titel:

Atlas of the European Reformations

Uitgegeven door Lion Hudson plc, Oxford, Engeland

Deze editie: © 2015 Lion Hudson

Tekst © 2015 Fortress Press

Vertaling uit het Engels: Linda Jansen (www.creativetekst.nl)

Omslag en binnenwerk: Arno Spaansen (www.spaansenmedia.com)

ISBN: 978 90 435 2653 1

NUR: 700

Tenzij anders vermeld, zijn de aanhalingen uit de Bijbel overgenomen uit de Nederlandse Bijbel Vertaling (NBV), uitgegeven door het Nederlands Bijbelgenootschap, Haarlem.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No portion of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means – electronic, mechanical, photocopy, recording or any other – except for brief quotations in printed reviews, without the prior written permission of the publisher.

Een kaart doet meer dan in beeld brengen; een kaart onthult en verwoordt betekenis. Een kaart verbindt hier met daar en legt gescheiden begrippen bloot, waarvan men niet weet dat ze vroeger verband met elkaar hadden.

REIF LARSEN

De geschiedenis is een klok die de mensen vertelt hoe laat het is op politiek en cultureel terrein. Het is een kompas dat ze gebruiken om zichzelf te traceren in de menselijke geografie. De geschiedenis vertelt hun waar ze staan...

JOHN HENRIK CLARKE

Voorwoord	11
Tijdlijn 1300 – 1700	12
Inleiding	20
Deel I: De aanloop naar de Reformatie	
De opkomst van het onderwijs	24
De waldenzen	26
De Moderne Devotie	28
Het Grote Schisma	30
John Wycliffe en de lollarden	32
Jan Hus en de hussieten	34
Het gedrukte woord	36
De renaissance in Italië	38
De renaissance in het Noorden	40
De katholieke kerk anno 1500	42
Portugese ontdekkingsreizen	44
Spanje op ontdekkingsreis	46
Voor het eerst rond de wereld	48
Deel II: De Reformatie	
Karel V	52
Maarten Luther	54
De Duitse Ridderoorlog	56
De Boerenoorlog	58
De Reformatie – de radicale tak	60
Onderdrukking van Joden	62
Philipp Melanchthon	64
Het protestantisme anno 1530	66
De Reformatie verstevigt haar positie	68
Ulrich Zwingli	70
Martin Bucer	72
Johannes Calvijn	74
De Reformatie in Zwitserland	76
Het calvinisme verspreidt zich verder	77
Hervormingen in Frankrijk	80
Hervormingen in Scandinavië	82
Ontmanteling van kloosters	84
De ‘Bedevaart van Genade’	86

De Reformatie in Engeland	88
De Reformatie in Schotland	90
De Reformatie in Polen	92

Deel III: Hervorming in het katholicisme; de contrareformatie

Confessionalisme	96
Roomse respons en tegenbeweging	98
Ignatius van Loyola	102
De opkomst van de jezuïetenorde	104
Franciscus Xaverius	106
Katholieke zending in Amerika	108
Jezuïtische 'reducties'	111
Franse godsdienstoorlogen	112
De Reformatie in Nederland	114
Hervormingen in Holland	116
De Spaanse Armada	118

Deel IV: De vroegmoderne tijd in Europa

Ierland	122
De Grote Migratie	124
Het christelijke Europa anno 1600	126
De eerste kolonisten	128
Duitsland anno 1618	130
De Dertigjarige Oorlog	132
Na de oorlog	134
Europa anno 1648	136
Koloniën in Noord-Amerika	138
De Engelse Burgeroorlog - opmaat	140
Na de Burgeroorlog	142
Cromwell's oorlogen	144
Zending in Japan	146
Voor nadere literatuurstudie	148
Register	150
Index	158
Fotoverantwoording	160

Overzicht kaarten

1	De eerste universiteiten van Europa: 1160-1600	25
2	De verspreiding van de waldenzen	26
3	De verspreiding van de 'Broeders van het Gemene Leven'	29
4	Het Grote Schisma en het pausdom in Avignon	31
5	De verspreiding van de lollarden	32
6	De hussietenoorlogen	35
7	De eerste centra van de boekdrukkunst in Europa	36
8	Toonaangevende centra van de renaissance in Italië	39
9	Toonaangevende centra van de renaissance in het Noorden	41
10	Ecclesiastische verdeling in West-Europa anno 1500	42
11	Ontdekkingsreizen naar het Oosten door de Portugezen	45
12	Ontdekkingsreizen naar het Westen door de Europeanen	47
13	Voor het eerst rond de wereld	48-49
14	Het keizerrijk van Karel V	53
15	Maarten Luther en het begin van de Reformatie	55
16	De Duitse Ridderoorlog, 1522-1523	57
17	De Boerenoorlog, 1524-1525	59
18	De anabaptisten en de radicale tak van de Reformatie	61
19	Onderdrukking, vervolging en terugkeer van de Joden	63
20	Philipp Melanchthon en de protestantse Reformatie	65
21	De verspreiding van de Reformatie anno 1530	67
22	Luther-Duitsland anno 1555	69
23	Zwingli en de Reformatie in Zwitserland	71
24	Martin Bucer en de Reformatie	73
25	Johannes Calvijn en de Reformatie in Zwitserland	75
26	De Reformatie in Zwitserland	76
27	De verspreiding van het calvinisme en gereformeerd protestantisme	79
28	Frans I en de Reformatie in Frankrijk	81
29	De Reformatie in Scandinavië	83
30	De ontmanteling van de kloosters in Engeland	84
31	De 'Bedevaart van Genade'	87
32	De Reformatie in Engeland	89
33	De Reformatie in Schotland	91
34	Christelijke kerken in Polen, eind zestiende eeuw	93
35	Het christelijk Europa na de Vrede van Augsburg, 1560	97

36	Zittingsperiode 1545-1547 van het Concilie van Trente	99
37	Zittingsperiode 1551-1552 van het Concilie van Trente	100
38	Zittingsperiode 1562-1563 van het Concilie van Trente	101
39	Ignatius van Loyola en de oprichting van de jezuïetenorde	103
40	De opkomst en verspreiding van de jezuïeten	105
41	De reizen van Franciscus Xaverius	106
42	Katholieke zendingsreizen naar Amerika	108
43	Jezuïtische 'reducties' in Paraguay	111
44	Franse godsdienstoorlogen	113
45	Het begin van de Reformatie in Nederland	115
46	Burgeroorlog en onafhankelijkheidsstrijd in Nederland	117
47	Filips II en de ondergang van de Spaanse Armada	119
48	Katholieken en protestanten in Ierland	123
49	De migratie van Engelse puriteinen naar Noord-Amerika	125
50	Christelijke geloofsrichtingen in Europa anno 1600	127
51	De vestiging van Britse immigranten in New England	129
52	Christelijke geloofsrichtingen in Duitsland anno 1618	131
53	De Dertigjarige Oorlog: 1620-1648	133
54	De Vrede van Westfalen, 1648	135
55	De religieuze situatie in Europa na 1648	137
56	Europese koloniën in Noord-Amerika	139
57	De Engelse Burgeroorlog: 1640-1643	141
58	De Engelse Burgeroorlog: 1644-1649	143
59	Cromwell's oorlogen	145
60	Rooms-katholieke zending in Japan	147

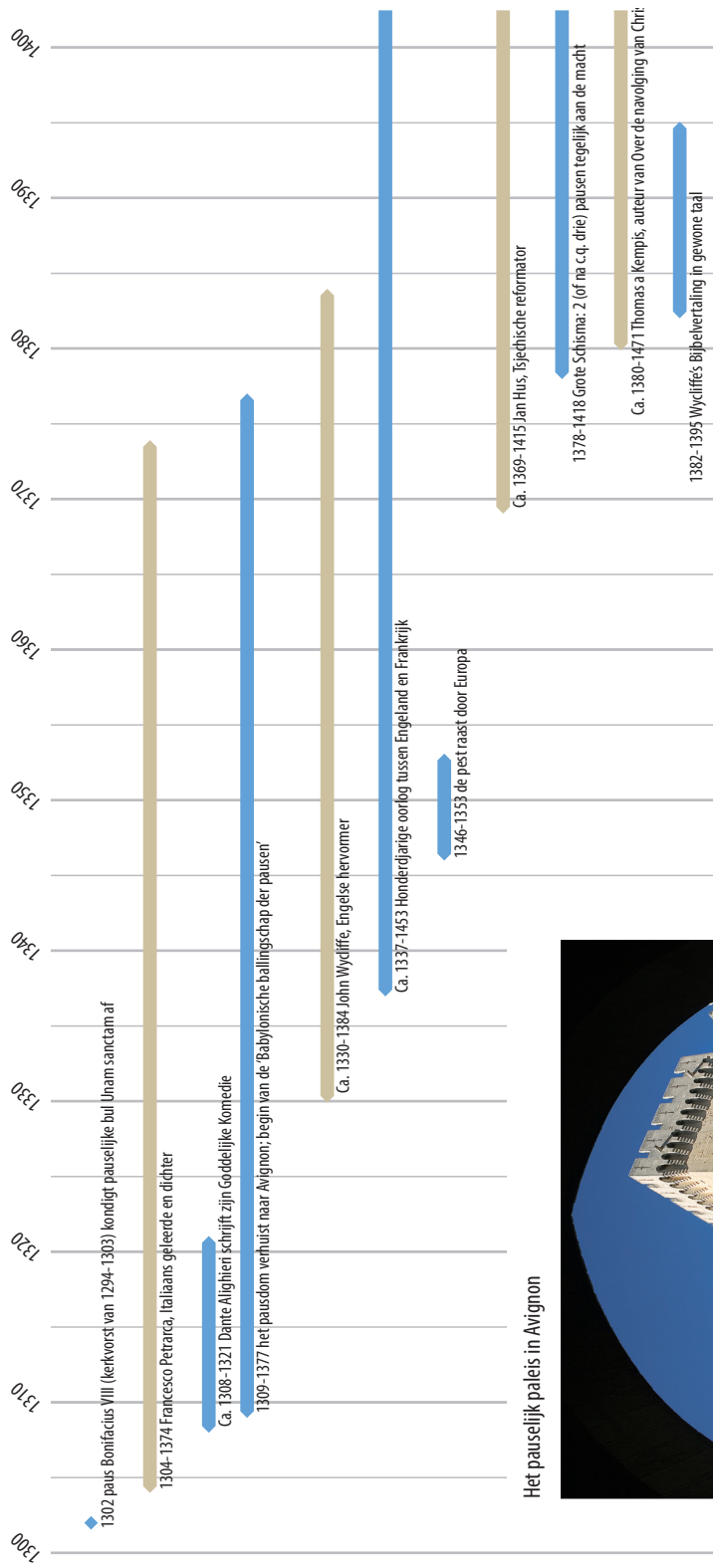
Deze atlas is bedoeld als hulpmiddel bij het bestuderen van oorsprong, achtergrond, opkomst en verspreiding van de protestantse Reformatie. Er wordt aandacht besteed aan de impact van deze beweging in Europa en de rest van de wereld. Ook de katholieke Reformatie en de contrareformatie worden uitgebreid besproken, evenals de politieke en militaire conflicten die deels zijn voortgekomen uit deze theologische en ecclesiastische omwentelingen. Een volledige tijdlijn voorziet in een handzaam chronologisch overzicht van gebeurtenissen.

Wij menen dat deze atlas van de godsdienstgeschiedenis van de vroegmoderne tijd in Europa en de rest van de wereld vernieuwend is in zijn digitale en veelomvattende, historische karakter.

Al het onderzoek- en schrijfwerk is verricht door Tim Dowley. De cartografie is het werk van Nick Rowland, gevestigd in Cambridge. De pagina-indeling en grafische vormgeving zijn uitgevoerd door Trevor Bounford van Bounford.com; de index en het register zijn samengesteld door Christopher Pipe van Watermark. Dr. Richard Snoddy van de London School of Theology heeft als academisch consultant een waardevolle bijdrage geleverd.

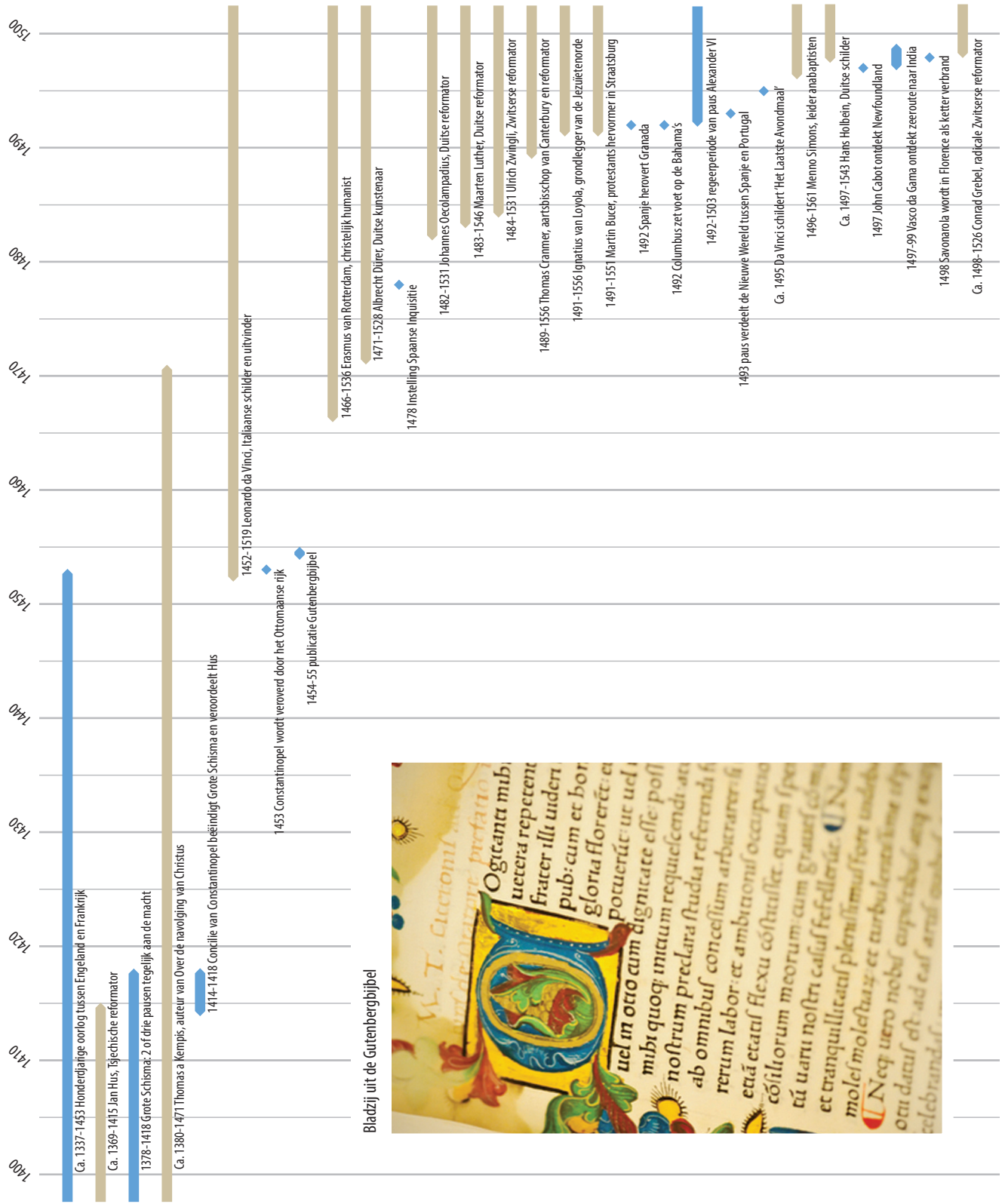
Maart 2015

Tijddlijn 1300-1700

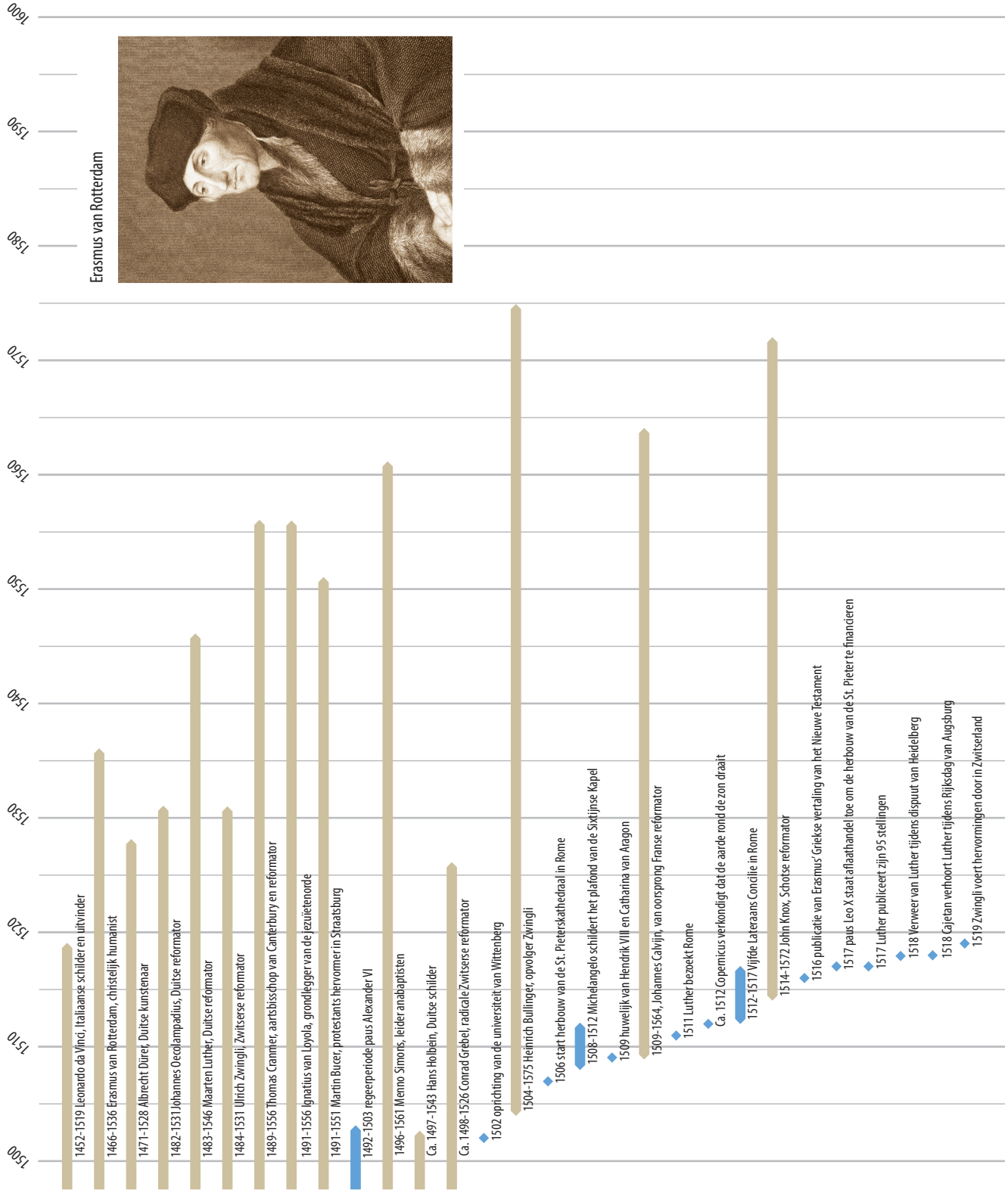
Het pauselijk paleis in Avignon

Bladzij uit de Gutenbergbijbel

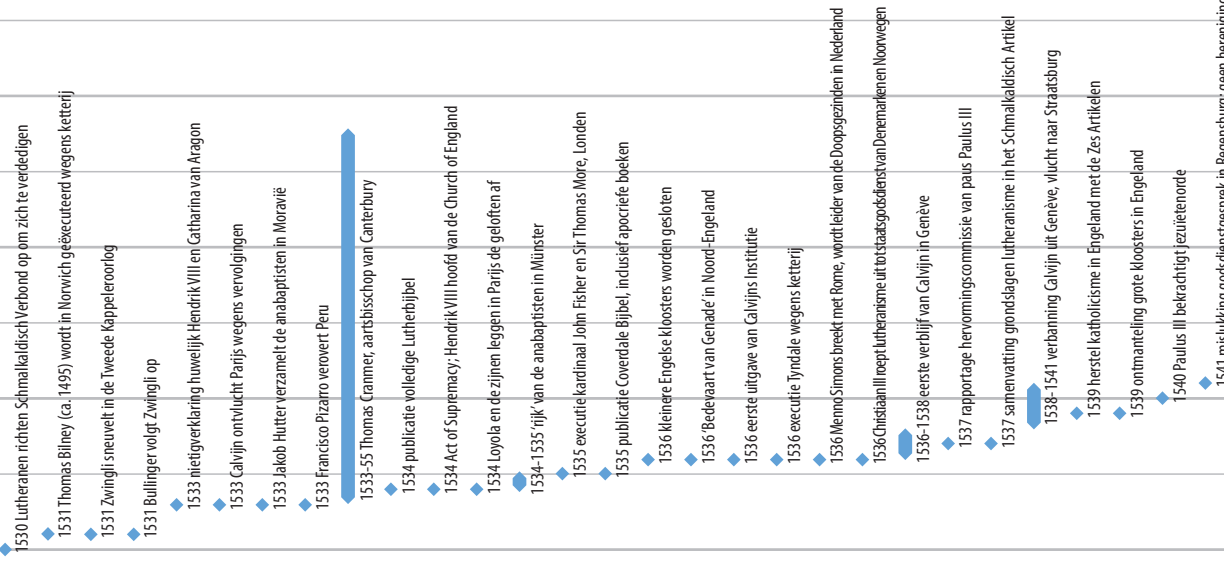
1500 1510 1520 1530 1540 1550 1560 1570 1580 1590 1600

- 1519 Luther in debat met Eck tijdens Dispuut van Leipzig
- 1519-1556 regeerperiode Karel V, keizer van het Heilige Roomse Rijk
- 1519-1521 Spanje verovert Mexico
- 1520 Luther gecensureerd door Leo X in zijn bul Exsurge Domine
- 1520-1566 Suleiman I ('de Grote'), sultan van het Ottomaanse Rijk
- 1527 Luther weigert zijn stellingen te herroepen op Rijksdag van Worms
- 1521 Luther geniet bescherming op slot Wartburg
- 1521 Leo X geeft Hendrik VIII predicaat 'Verdediger van het geloof'
- 1521 Magellaan claimt de Filipijnen als Spaans grondgebied
- 1521 de Ottomanen bezetten Belgrado
- 1522 publicatie Luthers Duitse vertaling van het Nieuwe Testament
- 1524 Erasmus verschildt van mening met Luther in zijn geschrift Over de vrije wil
- 1524-1525 Boerenoorlog in Duitsland
- 1525 Luther trouwt met Katharina von Bora
- 1525 Luther reageert op Erasmus in zijn geschrift Over de geknechte wil
- 1525 eerste anabaptist in Zürich
- 1526 publicatie van Tyndales Engelse vertaling van het Nieuwe Testament
- 1526 eerste lutherse prediking in Denemarken
- 1526 oprichting protestantse Bond van Torgau
- 1526 op Rijksdag van Spiers wordt uitvoering van Edict van Worms uitgesteld
- 1527 opkomst van de Reformatie in Zweden
- 1527 muitende Duitse en Spaanse troepen plunderen Rome
- 1528 Reformatie in Bern
- 1529 controversie tussen Luther en Zwingli over Avondmaal bij Marburger Religiesprek
- 1529 protestator op tweede Rijksdag van Worms; ontstaan van de term protestantisme
- 1529 Reformatie in Zwitserland voltooid
- 1529 Wenen belegerd door de Ottomanen
- 1529-36 Reformatieparlement in Engeland
- 1530 Blijdenis van Augsburg, grondslag Lutherse geloofsbelijdenis

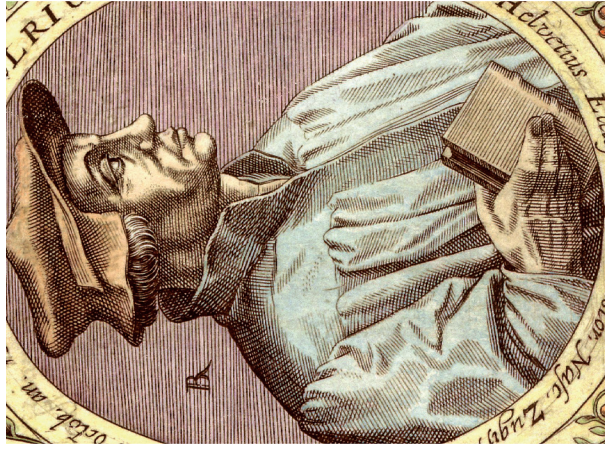
Luther en Zwingli in debat tijdens het Marburger Religiesprek

1500
1510
1520
1530
1540
1550
1560
1570
1580
1590
1600

Ulrich Zwingli

1500 1510 1520 1530 1540 1550 1560 1570 1580 1590 1600

Concilie van Trente

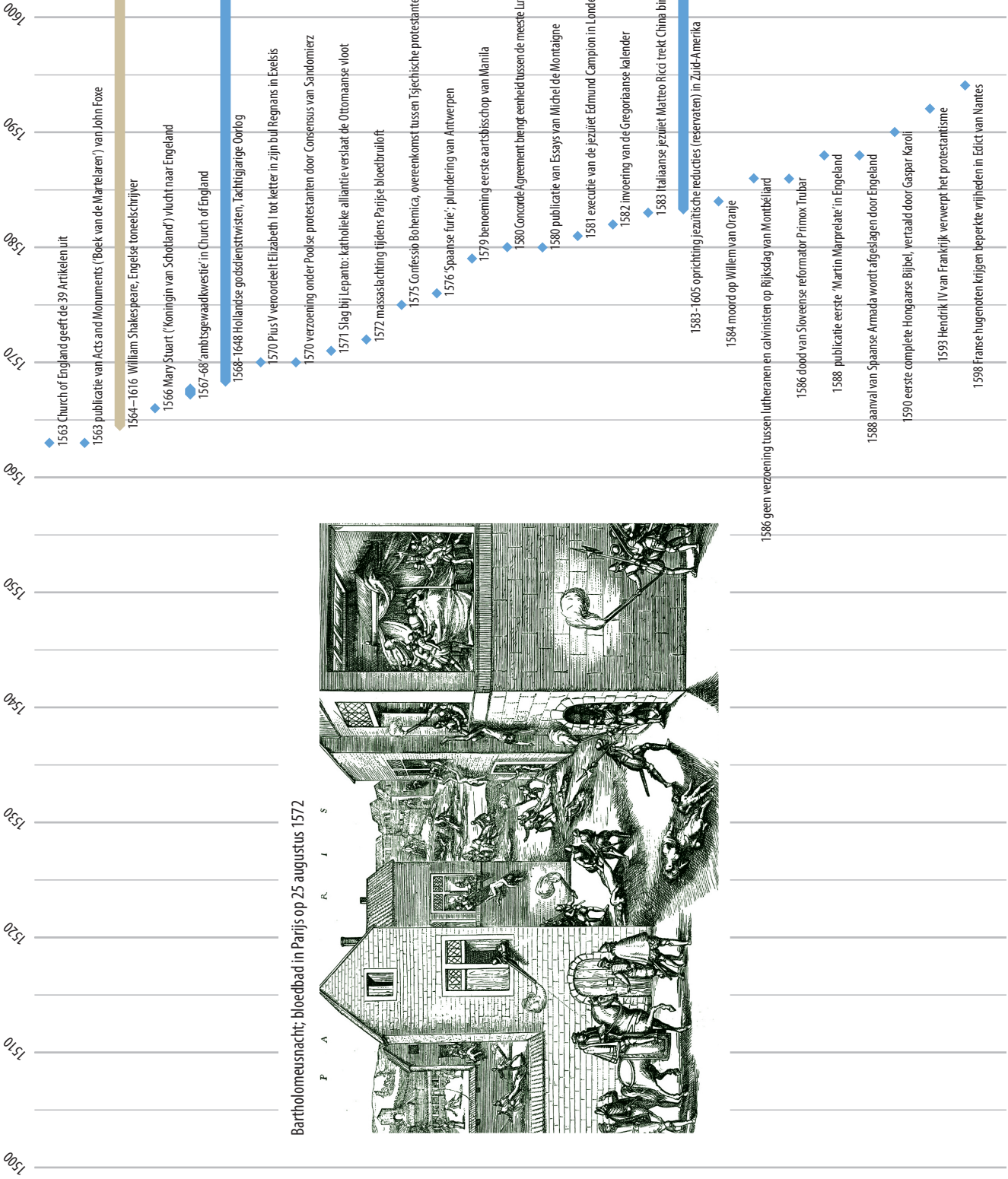

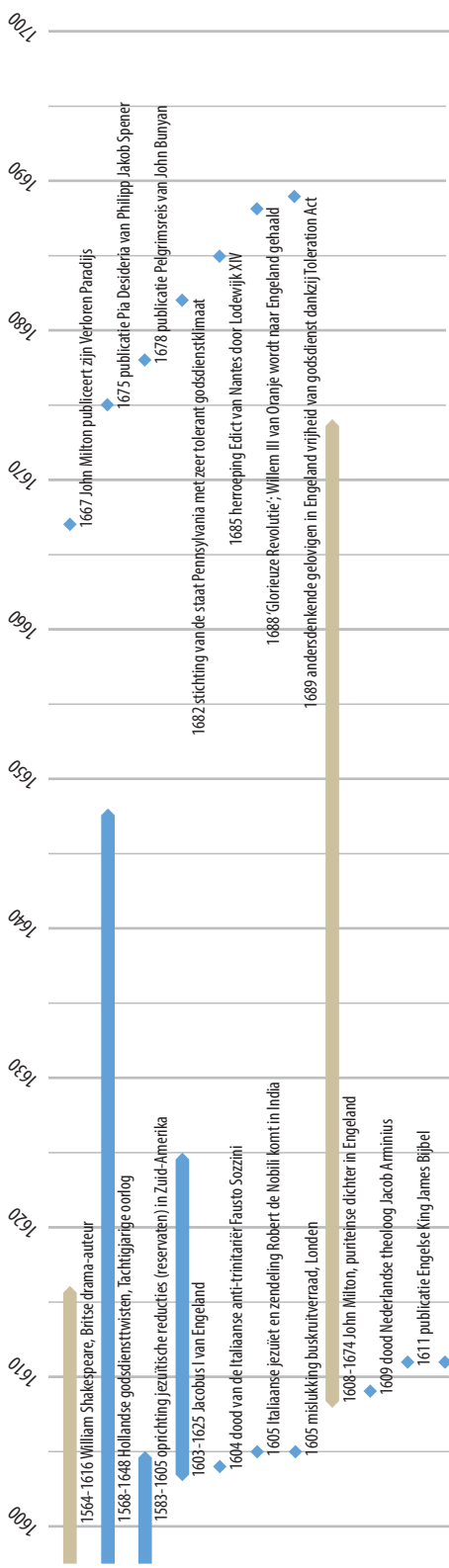
Protestantse martelaars in Oxford

- 1542 Franciscus Xavierius (1506-52) komt aan in Goa
- 1542 Paulus III stelt de Inquisitie in
- 1543 Luther schrijft 'Over de Joden en hun leugens'
- 1545-1547 eerste zittingsperiode Concilie van Trente
- 1546 Schooise reformator George Wishart geëxecuteerd op de brandstapel
- 1547-53 regering Edvard VI in Engeland
- 1548 Interim van Augsburg
- 1549 Calvin en Bullinger komen tot Consensus van Tigurinus
- 1549 publicatie eerste Engelse Gebedenboek
- 1549 Xavierius bereikt Japan
- 1551-1552 tweede zittingsperiode Concilie van Trente
- 1552 Bartholomeus de las Casas publiceert zijn Kort relaas van de verwoesting van de West-Indische Landen
- 1553 executie Michael Servet wegens zijn ontkenning van de Drie-eenheidleer
- 1553-1558 regering Mary Tudor in Engeland; door Edvard VI ingevoerde Reformatie teruggedraaid
- 1555 godsdienstvrede van Augsburg, einde eerste godsdienstoorlog
- 1555 instelling 'Cuius regio, eius religio'; landvorst bepaalt de godsdienst in zijn gebied
- 1555 Johannes Sleidanus publiceert eerste geschiedkundig overzicht van de Reformatie
- 1556 onthoofding van Thomas Cranmer
- 1558-1603 regeerperiode Elizabeth I van Engeland
- 1558 Act of Supremacy; Elizabeth wordt hoofd van de Church of England
- 1558 definitieve versie van Calvijs Instituut
- 1558 John Knox leert terug naar Engeland
- 1560 publicatie geneefse Bijbel; eerste Bijbeldruk met vers-indeling
- 1561 godsdiensgesprek van Poissy
- 1561 Confessio Belgica; Franse calvinistische geloofsbelijdenis
- 1562-1563 derde zittingsperiode van Concilie van Trente
- 1562 Moeder Teresa (1515-1582) sticht protestants klooster in Avila
- 1562-1598 godsdienstoorlogen in Frankrijk
- 1563 Heidelbergse Catechismus voor de protestantse kerken

King James -versie van de Bijbel

De Reformatie in kaart

Niet alleen het 'wanneer',
maar juist ook het 'waar'
geeft inzicht in onze
geschiedenis.

Tussen 1350 en 1650 ging de kerk in West-Europa door een proces van bestuurlijke, ethische en dogmatische hervormingen die ons continent wezenlijk veranderd hebben. Dit proces ging gepaard met conflicten tussen aanhangers van de middeleeuwse kerk en gelovigen die ervan overtuigd waren dat ingrijpende vernieuwing noodzakelijk was. Daarbij ontstond er onenigheid over de wijzen waarop deze hervormingen tot stand zouden moeten komen en tussen de aanhangers van verschillende godsdiensten.

Dit boek toont in 60 kaarten hoe de beweging van de reformatie opkwam en zich daarna in Europa voltrok, met alle impact op de rest van de wereld. Naast heldere, bondige teksten ter toelichting, geeft een complete tijdlijn van 1302 tot 1689 een handig chronologisch overzicht van gebeurtenissen. Een onmisbaar hulpmiddel bij het bestuderen van oorsprong, achtergrond, opkomst en verspreiding van de protestantse en katholieke reformatie, en de reacties erop.

Een kaart doet meer dan in beeld brengen; een kaart onthult betekenis. Een kaart verbindt hier met daar, en werpt een nieuw licht op begrippen waarvan je niet wist dat ze verband met elkaar hebben.

Reif Larsen

uitgeverij

ISBN 978 90 435 2653 1 NUR 700

9 789043 526531

WWW.KOK.NL